

Dr hab. Tomasz Wites, prof. UW
Wiceprzewodniczący Polskiego Towarzystwa Geograficznego
Uniwersytet Warszawski
Wydział Geografii i Studiów Regionalnych
Katedra Geografii Regionalnej

Opinia o ukraińskim podręczniku z zakresu geografii dla klasy 7. szkół średnich
ogólnokształcących

Tytuł: Geografija «Географія»

Autorzy: Bezuglij W. W., Lisiczarowa G. O. (Безуглий В. В., Лісичарова Г. О.)

Wydawnictwo, miejsce i rok wydania: Geneza, Kijów, 2024

Przedstawiony do recenzji podręcznik *Geografija* dla klasy 7., napisany przez Witalija Bezuglija i Galinę Lisiczarową po otrzymaniu rekomendacji Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy wydany został w 2024 r. w Kijowie nakładem wydawnictwa Geneza. Podręcznik został przygotowany zgodnie z modelowym programem nauczania „Geografia. Klasy 6-9” dla placówek ogólnokształcących (aut. S. G. Kobernik, R. R. Kowalenko, T. H. Hilberg, Ł. M. Dacenko). Program nauczania, na podstawie którego powstał podręcznik spełnia wymagania określone w Państwowym Standardzie Kształcenia Średniego w Ukrainie z uwzględnieniem wiekowych, ogólnoucujących i psychologicznych cech uczniów.

W artykule 12 ustawy Ukrainy „O edukacji” zadeklarowano zadanie formowania kluczowych kompetencji obejmujących kształtowanie światopoglądu naukowego, zdolność i gotowość do stosowania odpowiedniego komponentu wiedzy i umiejętności naukowych do wyjaśniania świata, a także nabywania doświadczenia badania środowiska i formułowania wiarygodnych wniosków na podstawie uzyskanych informacji i zrozumienia zmian spowodowanych działalnością człowieka oraz odpowiedzialności za skutki takiej działalności. Materiał stanowiący treść podręcznika powinien umożliwiać rozwój kompetencji ucznia w obszarze edukacji przyrodniczej, obywatelskiej i historycznej, matematycznej, informatycznej, technologicznej, społecznej i zdrowotnej. Założenie to jest zgodne z oczekiwaniami stawianymi współczesnej szkolnej geografii, wedle których przedmiot ten

powinien integrować nauki przyrodnicze (geografia fizyczna), obywatelskie (geografia społeczna i ekonomiczna) oraz elementy informacyjno-techniczne (kartografia).

Głównym celem nauczania geografii w klasie 7 jest rozwijanie wiedzy geograficznej o przyrodzie kontynentów i oceanów, ich integralności i różnorodności warunków naturalnych oraz kontynuacja tematyki geograficznej dotyczącej powłoki Ziemi i jej komponentów. Treść przedmiotu stanowi niezbędną podstawę do zrozumienia przez uczniów roli geograficznej powłoki w życiu ludzi i wpływu społeczeństwa na warunki naturalne. Przyjęty schemat podręcznika opracowany zgodnie z modelowym programem nauczania „Geografia. Klasy 6-9” dla placówek ogólnokształcących (aut. S. G. Kobernik, R. R. Kowalenko, T. H. Hilberg, Ł. M. Dacenko) zaowocował odmienną kompozycją rozdziałów w porównaniu do wielu innych podręczników do klasy 7., znajdujących się na ukraińskim rynku wydawniczym. Nie zmienia to jednak faktu, że program nauczania uwzględniony w podręczniku powstał zgodnie z Państwowym Standardem Kształcenia Średniego.

Recenzowany podręcznik składa się ze wstępu oraz 5 głównych rozdziałów i choć podział jego struktury jest zbliżony do innych ukraińskich podręczników, a ta porównywalność jest także zbliżona w zakresie objętości książek – podręcznik ten liczy 304 strony. Publikacja wyróżnia się na tle innych w zakresie niesłychanego przesytu materiału umieszczonego w sposób zwięzły, wręcz kompaktowy, nie zostawiając zbyt wiele przestrzeni na tło rozważań. Równocześnie materiał graficzny, choć bogaty treściowo, o czym szerzej w dalszej części opinii, to sprawia wrażenie upakowanego z celowo zmniejszoną wielkością ilustracji, w tym zdjęć, czyniąc grafiki małymi kafelkami, na których zawarte szczegóły zostały skutecznie pomniejszone do wielkości, które najłatwiej byłoby odczytywać i oglądać za pomocą lupy powiększającej obraz.

Rozdział I. "Zasady formowania przyrody kontynentów" nie tylko wprowadza uczniów w tematykę przeglądu treści regionalnych w skali całego globu, ale jest szerokim kompendium różnych zagadnień fizycznogeograficznych. Szczęśliwie zostały one właściwie pogrupowane, wyróżnione czcionką, kolorem i innymi elementami graficznymi, które dzięki swej powtarzalności czynią całość bardziej przyjazną i mogącą liczyć na właściwe odczytanie zastosowanego kodu znaczeniowego. Liczba opisanych wątków w tym rozdziale nie wynika z umiarkowanej liczby utworzonych tematów. Czytelnik ma wrażenie uczestniczenia w biciu rekordu umieszczenia maksymalnej liczby materiału w określonej z góry objętości książki, która ma się zrealizować na około 300 stronach. To zadanie zostało zrealizowane perfekcyjnie, choć np. opis stref przyrodniczych umieszczony na s. 56 tego rozdziału mógłby być zwizualizowany na 3 stronach książki. Rzecz nie tylko w objętości opracowania. Ładunek

merytoryczny zawarty w tym opisie, ale i licznych innych, czyni ten podręcznik wyjątkowo bogatym pod względem prezentowanych treści. Rozdział II. nazwany "Łądy szerokości tropikalnych" podzielony został na tematy poświęcone Afryce, Ameryce Południowej i Australii. Rozdział III. nazwany natomiast "Polarny ląd" odnosi się do Antarktydy. Rozdział IV. z kolei nazwano "Łądy półkuli północnej" i tam opisano w poszczególnych tematach Amerykę Północną i Eurazję. Rozdział V poświęcony został natomiast "Zasadom formowania przyrody oceanów" skupiając się na zasadach formułowania rzeźby dna oceanicznego, mas oceanicznych i problemów ekologicznych koncentrujących się w ekosystemach oceanicznych. Zaproponowany podział strukturalny książki jest w takim samym stopniu oryginalny, co i kontrowersyjny, bo nie przyjmuje jednorodnego kryterium podziału treści na poszczególne rozdziały. Jeżeli autorzy zdecydowali się na wyróżnienie rozdziału poświęconego przyrodzie szerokości tropikalnych, to dlaczego analogicznie kolejnego nie poświęcają przyrodzie szerokości północnych. Jeżeli do pewnych obszarów przyjmują natomiast klucz usytuowania na półkuli północnej (patrz rozdział IV), to dlaczego analogicznie nie nazywają innych terenów usytuowanymi na półkuli południowej. Podobne wątpliwości można wysnuć co do wydzielenia, a tym bardziej zakresu treściowego rozdziału poświęconego obszarom polarnym - dlaczego autorzy do tej części włączają tylko Antarktydę, jeśli faktycznie obszarami polarnymi jest także Arktyka. Nie przekonuje to recenzenta i czyni w jego opinii zaproponowaną strukturę rozdziałów enigmatyczną i nieprzyjmującą tych samych kategorii w dokonanym podziale treści. Spis treści znajduje się na końcu podręcznika, a jego zwieńczeniem jest słownik pojęć i terminów geograficznych, zawierający lakoniczne, często jednozdaniowe definicje. To zestawienie wypełniające tylną okładkę wewnętrzną podręcznika, podobnie zresztą jak zbiór opisywanych treści ujętych na przedniej okładce wewnętrznej, czyni całość w odbiorze przeładowaną w zakresie proporcji między treścią opisową a treścią zwizualizowaną graficznie. Nie ma w podręczniku spisu sugerowanej literatury, która jako element uzupełniający mogłaby korespondować z treścią zasadniczą opracowania.

Elementem wykorzystanym w podręczniku do przedstawienia treści merytorycznych jest liczne uzupełnienie opisu poprzez klimatodiagramy oraz poglądowe wizualizacje zasięgu występowania stref klimatycznych i dodatkowo jeszcze fotografie miejsc, których dotyczy ta tematyka. Takie poszerzenie warstwy wizualnej nie odciąża tekstu z prezentowanego opisu – jest w nim wiele przytaczanych wartości charakteryzujących m.in. temperaturę powietrza czy sumy opadów. Ten przykład, jak i inne wątki tematyczne zawarte w podręczniku, łączą rozbudowany materiał graficzny z równie bogatym opisem. Recenzent dostrzega również, że podręcznik ten wyróżniają się na tle innych wybrane przykłady form, zjawisk geograficznych

i konkretnych lokalizacji. W tym zakresie podręcznik też znacząco różni się od innych przygotowanych do edukacji na poziomie w klasie siódmej.

Elementem zmniejszającym atrakcyjność materiału opisowego jest ograniczona możliwość skorzystania z zasobów internetowych, do których autorzy zachęcają w blokach zwizualizowanych zapisem [www](#), nie są to jednak interaktywne materiały ukryte w QR kodach (ang. *Quick Response*). Brak zastosowania alfanumerycznych, dwuwymiarowych i matrycowych kodów graficznych będących atrakcyjną formą uzupełnienia prezentowanych treści i przenoszących ucznia w dobrane do poruszanej tematyki wideofilmy czy wizualizacje jest słabością tego podręcznika. Pod względem wykorzystania nowoczesnych technologii recenzowany podręcznik zachowuje pośrednią orientację praktyczną, wykorzystującą nowinki technologiczne, choć korzystając z nich w wąskim zakresie. Elementem graficznym w poszczególnych rozdziałach, powtarzającym się systematycznie, jest zebranie kluczowych zagadnień z wyszczególnieniem ich do dobranych studiów przypadku i ujętych w „Studiach przypadku”. Dodatkowo w poszczególnych tematach zebrano materiały skierowane do pracy w grupach (parach uczniów).

Okładka podręcznika, choć zawierająca atrakcyjną fotografię i zastosowany *layout* ukazującą fragment pasa nadbrzeża morskiego Australii, posiada ograniczony walor edukacyjny, gdyż nie niesie treści uniwersalnej, oczekiwanej do umieszczenia w reprezentacyjnej części opracowania. Oprawa graficzna podręcznika jest stosunkowo uboga, liczba fotografii i innych grafik jest skromna, dość często treść opisowa przytłacza graficzne elementy książki, tym samym nie stanowią one integralnej całości. Pożądana kompatybilność między elementami treści opisowej i wizualizacji graficznej nie została właściwie osiągnięta. Tym samym zamierzony cel kształtowania odpowiedzialności ucznia za własne działania, kształtowanie poczucia obowiązku, tolerancji, prawdy i wytrwałości w znaczącym stopniu bazuje na szeroko reprezentowanym elemencie opisowym. Determinacja ucznia w osiągnięciu tego celu wymaga dużej pracowitości.

Elementem pobudzającym uczniów do zaangażowania w przyswajanie materiału i angażującym go w zakresie udzielania odpowiedzi na zadane pytania jest modułowa część podręcznika służąca pracy praktycznej. W tym zakresie podręcznik pełni zadanie zeszytu ćwiczeń, w którym pożądane jest wpisywanie w odpowiednie pola tabel odpowiednich odpowiedzi, możliwych do uzyskania w wyniku czytania dołączonych map oraz przeważających materiałów opisowych. Część podręcznika zbierająca pytania korespondujące z treściami zamieszczonymi w komponencie graficznym i tekstowym opracowania uatrakcyjnia dość monotony opis i zmusza czytelnika do wzmożonej aktywności w trakcie

lektury przedstawianego materiału. Do wyszczególnienia opisywanych zagadnień zastosowano różne wyróżnienia graficzne w tekście odnoszące się do koloru, wielkości i zapisu literami drukowanymi poszczególnych treści.

Podręcznik *Geografia* wydany nakładem wydawnictwa Geneza napisany przez Witalija Bezuglija i Galinę Lisiczarową rozwija trzy komponenty wiedzy, działań i wartości, z głównym naciskiem na drugą kategorię. Poszczególne części świata prezentowane są w podziale na kontynenty i oceany, a poznawanie Ziemi realizowane jest poprzez czytanie i interpretowanie różnych rodzajów materiałów opisowych oraz map. Drugi komponent dokonuje się przez uzyskiwane interakcje w płaszczyźnie pytanie – odpowiedź, pobudzającej ucznia do wdrażanych działań. Ostatni składnik - komponent wartości - wydaje się najslabiej zaakcentowany. Nie oznacza to, że nie jest w podręczniku reprezentowany, choć subtelnie oddaje miejsca elementom ukierunkowanym na przekazywanie wiedzy i podejmowanie działań. Podręcznik dzięki swej dokumentacji daje uczniom skuteczne narzędzie do zrozumienia znaczenia zdobytych kompetencji dla pomyślnej samorealizacji. Ujęte w książce komponenty wspierają wykazywanie przez uczniów aktywności konstruktywnej wzmacniając i zachęcając do kształtowania odpowiedzialności za podejmowane czyny na poziomie indywidualnym i grupowym.

Wątki polskie w treści podręcznika

Brak wątków polskich w niniejszym podręczniku, co w zasadniczym stopniu wynika z tematyki zagadnień dedykowanych uczniom na tym poziomie edukacji w klasie siódmej.

Podsumowując, *Geografia* napisana przez Witalija Bezuglija i Galinę Lisiczarową, wydana nakładem wydawnictwa Geneza, to podręcznik szkolny dający bardzo szerokie spektrum elementów opisowych w realizacji programu edukacji geograficznej. Słabością opracowania są zbyt rozbudowane materiały tekstowe i graficzne oraz brak uzupełnień multimedialnych, służących rozwijaniu umiejętności przekrojowych, służących m.in. do krytycznego i systemowego myślenia. Rozbudowane zagadnienia podsumowujące wiedzę i zachęcające do poszukiwania odpowiedzi służą rozwojowi logicznego uzasadniania własnej opinii ucznia i działaniu twórczemu. Część informacji sprofilowana została do pracy grupowej i sprzyja podejmowaniu i wykazywaniu inicjatyw oraz rozwiązywaniu problemów we współpracy z innymi. Podręcznik ten jawi się jako wyjątkowo szeroko odnoszący się do sprofilowanego do klasy siódmej materiału merytorycznego.

Możliwe rekomendacje stronie ukraińskiej wynikające z recenzji tego podręcznika:

- √ wprowadzenie w możliwie wszystkich podręcznikach rozwiązań graficznych uwzględniających wykorzystanie nowoczesnych technik informatycznych, obecnych w recenzowanym podręczniku w stopniu niewystarczającym;
- √ aktualizacja treści prezentowanych map o nowe, aktualizowane nazwy obiektów geograficznych (w tym podręczniku uwzględniono wiele aktualnych nazw geograficznych wzbogacając mapy o autorskie tzw. boksy z dodatkową treścią poznawczą);
- √ stosowanie na mapach skali liniowej lub liczbowej umożliwiającej dokonanie przez ucznia wyliczeń skutkujących obliczeniem odległości w terenie. W obecnej formie na licznych mapach mających formę mało czytelnych zobrazowań brakuje skali co uniemożliwia wykonania wyliczeń i zaburza percepcję w zakresie wielkości przedstawianych obszarów;
- √ kompozycja stron tytułowych z możliwym przekazem merytorycznym, a nie jedynie z uwzględnieniem atrakcyjności wizualnej – recenzowany podręcznik wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie, ale to głównie ze względu na wykorzystanie tych stron na umieszczenie licznych materiałów merytorycznych;
- √ zamiana opisu na opracowania graficzne w stopniu dążącym do pewnej równowagi między na ogół bogatym opisem a ubogą warstwą wizualną - recenzowany podręcznik w znikomym stopniu wpisuje się w oczekiwane rozwiązanie, bo przedstawia wariant podręcznika bogatego zarówno w treść, jak i grafikę bez odciążenia prezentowanego materiału;
- √ wybór fotografii i innych grafik spełnia wymóg komplementarności względem zawartego materiału opisowego. W podręczniku nie brakuje opisów merytorycznych dołączonych do zamieszczonych ilustracji, często udało się to zamierzenie zrealizować;
- √ dążenie do odciążenia prezentowanego materiału z treści, które zachowują w znaczącym stopniu wymiar opisowy. W tym przypadku nie objętość książki stanowi wyznacznik, a ilość zgromadzonego tam materiału.